

Тэма спаленых вёсак у апавяданнях Генрыха Далідовіча

Манкевіч А.А.¹

Анотацыя. В статье анализируется отражение темы сожжённых деревень в рассказах известного белорусского писателя Генриха Далидовича. Автор статьи акцентирует внимание на том, что эту трагическую тему прозаик раскрывает через призму мировосприятия ребёнка, который родился уже после войны и стал свидетелем восстановления его родной деревни, которая была сожжена фашистами. Страшные картины пожара маленькие герои выстраивают по отдельным эпизодам, деталям, репликам из разговоров и воспоминаний взрослых. За героями рассказов на эту тематику угадывается личность Генриха Далидовича - представителя послевоенного поколения.

Ключевые слова: трагедия сожжённых деревень, мирное население, режим оккупации, память о войне, мировосприятие ребёнка, послевоенное поколение.

The theme of the burned villages in the novels of Henrych Dalidovich

Mankevich A.A.¹

Abstract. The article analyzes the reflection of the theme of burned villages in the novels of famous Belarusian writer Henrych Dalidovich. The author of the article focuses attention on the fact that novelist opens this tragic topic through the prism of the worldview of a child, who was born after the war and witnessed the restoration of his native village, which had been burned by the Nazis. Terrible pictures of the fire little heroes build on separate episodes, details, cues from conversations and memories of adults. Behind the heroes of this subject novels could be seen the personality of Henrych Dalidovich, a representative of the post-war generation.

Keywords: tragedy of burned villages, civilians, occupation regime, commemoration of war, child's worldview, post-war generation.

¹Манкевіч Алена Алёйзовна (Манкевич Елена Алёйзовна), кандидат філалагічэскіх навукаў, заведуючы аддзелам беларускай літаратуры XX і XXI вв. Інстытута літаратураведэня ім. Янкі Купалы Цэнтра ісследаваньняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі. ул. Сурганова, 1, корп. 2, 220072, г. Мінск, Рэспубліка Беларусь.

Mankevich Alena Aleizovna. Candidate of Sciences (Philology), Head of the Department of Belarusian Literature of the 20th and 21st centuries, Yanka Kupala's Institute of Literary Studies. Center for the Belarusian Culture, Language and Literature researches of the National Academy of Sciences of Belarus. Surganova str., 1-2, 220072, Minsk, Republic of Belarus.

E-mail: leman@tut.by

© А.А. Манкевіч

Беларусь за сваю шматвяковую гісторыю неаднаразова станавілася тэрыторыяй жорсткіх спусташальных войнаў. Аднак неаспрэчны той факт, што самай кровапралітнай стала Вялікая Айчынная вайна. Перамога ў ёй для беларускага народа была дасягнута коштам вялікіх страт. Шматмільённымі ахвярамі сталі не толькі воіны, якія баранілі Радзіму са зброяй у руках, але і дзеці, жанчыны, інваліды і бездапаможныя старыя, што заставаліся на акупаваных фашыстамі тэрыторыях, бо адной з формаў генацыду стала знішчэнне населеных пунктаў, часта разам з іх насельнікамі. Фашысты здзейснілі ў нашай краіне нечуванае дагэтуль злачынства супраць мірных жыхароў, з якім па жаху, маштабах і прымяненню зверскіх спосабаў забойства бяззбройных людзей свет сустрэўся ўпершыню. Людзей спальвалі жывымі, расстрэльвалі, душылі, цкавалі, калолі штыкамі, забівалі ботамі, а папярэдне здэкаваліся, гвалцілі, катавалі, не літуючыся нават над немаўлятамі.

На тэрыторыі многіх абласцей Беларусі ішла жорсткая барацьба з немцамі, якія пастаянна арганізавалі карныя экспедыцыі. Ворагі са страшнай лютасцю палілі гарады і вёскі, знішчалі харчовыя запасы, расстрэльвалі і гналі на фашысцкую катаргу мірнае насельніцтва.

Існуе меркаванне, што немцы нібыта палілі вёскі толькі за сувязь насельніцтва з партызанамі. Але гэта не так. Масавое спальванне населеных пунктаў праходзіла ў планавым парадку. Напрыклад, у сакавіку 1943 года пры вымушаным адступленні

гітлераўскіх войск пад ўдарамі Чырвонай Арміі, якая наступала, загадам нямецкага ваеннага камандавання прадугледжвалася: «У выпадку адыходу ўсе без выключэння дамы паліць; печы ў дамах падрываць з дапамогай ручных гранат, студні прыводзіць у нягоднасць, знішчаючы пад'ёмныя механізмы, а таксама засыпаючы ў іх нечыстоты (смецце, трупы жывёлы, гной, бензін); стагі з саломай і сенам, а таксама ўсякага роду запасы спальваць». [3, с. 489-510.]

Паводле Беларускай Савецкай Энцыклапедыі акупацыйны рэжым – гэта сістэма палітычных, эканамічных і ваенных мер, якія нямецка-фашысцкія захопнікі накіравалі на ліквідацыю грамадскага і дзяржаўнага ладу, рабаванне нацыянальных багаццяў і рэсурсаў, заняволенне і знішчэнне савецкіх народаў. Гэта не выпадковыя акты жорсткасці, а вынік планамернага ажыццяўлення дзяржаўнай палітыкі Германіі, ідэалагічнай асновай якой былі «тэорыі» нацыстаў пра расавую перавагу нямецкай нацыі над іншымі народамі, пра неабходнасць пашырэння «жыццёвай прасторы» для немцаў і «права на сусветнае панаванне» Вялікай Германскай імперыі.

Няма і не можа быць ніякага апраўдання тым, хто ваяваў з мірным насельніцтвам, з безабароннымі жанчынамі, старымі, інвалідамі і дзецьмі. Такія злачынствы не маюць ні прабачэння, ні тэрміну даўнасці. Яны не зніклі з памяці людзей старэйшага пакалення. Сёння не так шмат засталася жывых відавочцаў, але яны, ўспамінаючы найменшыя падрабязнасці і дэталі, распавядаюць пра тое, што прыйшлося перажыць у гады вайны іх сем'ям. [4, с. 45].

Трагедыя спаленых вёсак, іх мірных жыхароў, спаленых жывымі, ні ў чым непавінных жанчын, дзяцей, старых, пэўны час пасля вайны замоўчвалася, бо не зусім адпавядала тэндэнцыям гераічнай рамантызацыі подзвігу савецкага народа-пераможцы ў вайне з фашызмам. Гэтая тэма прыходзіла ў літаратуру пераважна ў рамках паказу партызанскага супраціўлення на занятай акупантамі Беларусі.

Але з цягам часу тэма спаленых вёсак, як і тэма Вялікай Айчыннай вайны ўвогуле, у многім стала вызначальнай для сучаснай беларускай літаратуры. Да яе звярталіся пісьменнікі як старэйшага, так і малодшага пакаленняў. Напісана шмат твораў, у якіх вайна разглядаецца праз прызму ўспрымання падзей мірнымі жыхарамі. Перш за ўсё згадваюцца раманы Івана Чыгрынава «Плач перапёлкі», «Апраўданне крыві», «Свае

чужынцы», Барыса Сачанкі «Чужое неба», Міколы Аўрамчыка «У падзямеллі», аповесці Івана Пташнікава «Тартак», Васіля Быкава «Знак бяды» і многія іншыя. У аснову шмат якіх твораў пакладзены рэальныя падзеі і дакументальныя факты. Прыкладам можа служыць кніга А. Адамовіча, Я. Брыля, У. Калесніка «Я з вогненнай вёскі», са старонак якой да нас, чытачоў, прамаўляюць сведкі той страшнай навалы, якую давялося перажыць беларускаму народу і якая стала адной з самых трагічных старонак ў гісторыі Беларусі. Рэальныя факты, лічбы, фотаздымкі, эпізоды ваеннага жыцця, успаміны людзей, якім удалося цудам уратавацца з агню, складаюцца ў адзін трагічны дакумент, у кожным радку якога гучыць абвінавачанне фашызму. Тое ж можна сказаць і пра дакументальную аповесць С. Алексіевіч «У вайны не жаночае аблічча», толькі ў гэтым творы трагізм узмацняецца яшчэ больш, бо гераіні яго – жанчыны. Вайна, у якой зусім не жаночы твар, прымусіла і іх узяцца за зброю. Нельга ў гэтым шэрагу не прыгадаць і знакамітую «Хатынскую аповесць» Алеся Адамовіча, на аснове якой быў створаны сцэнарый фільма «Ідзі і глядзі». Так, жудасная тэма спаленых вёсак знайшла сваё адлюстраванне не толькі ў мастацкай літаратуры. Звярталіся да яе ў кінематографі, музычных і тэатральных пастаноўках. Але трэба прызнаць, што гэтай горкай тэме вайны яшчэ і да гэтага часу не да канца аддадзена належная памяць і павага ...

Генрых Далідовіч, вядомы шырокаму колу чытачоў таленавіты празаік, аўтар шматлікіх апавяданняў, аповесцей і раманаў, прыйшоў у літаратуру ў канцы шасцідзясятых гадоў XX стагоддзя. Талент яго быў заўважаны і дружна падтрыманы крытыкай, і, як зазначаў Мікола Лобан: «Пра Г. Далідовіча мы гаварылі, як пра маладога празаіка ў сілу інерцыі, некалькі не ўлічваючы яго творчага вопыту. На самай справе перад намі зусім сталы пісьменнік, які не патрабуе ніякіх скідак на маладосць».[2, с. 243].

Ужо тады, акрамя праблем сям'і і кахання, маладога пісьменніка хвалявалі праблемы пакалення, што нарадзілася і вырасла пасля вайны, не давалі спакою водгукі вайны, што жылі ў сэрцах людзей, у іх памяці і вярэдзілі балючае, незабыўнае перажытае. Трэба заўважыць, што ў сферы адлюстравання праблем свайго пакалення ў цяжкія гады пасля вайны Г. Далідовіч праявіў майстэрства таленавітага пісьменніка-празаіка, вопытнага майстра слова, тонкага псіхолога, мудрага

знаўцы чалавечых душ. Справа ў тым, што хоць сам пісьменнік не бачыў вайны, памяць пра яе заўсёды жыла і працягвае жыць у яго сям'і, сярод яго блізкіх, суседзяў, аднавяскоўцаў.

Будучы пісьменнік Генрых Далідовіч з'явіўся на свет на хутары Амшарок, у двух кіламетрах ад вёскі Янкавічы Стаўбцоўскага раёна Мінскай вобласці, у 1946 годзе. Пра час свайго нараджэння у адным са сваіх інтэрв'ю пісьменнік сказаў: «Я быў першым дзіцём нашай спаленай вёскі».

Янкавічы летам 1943 года спалілі фашысты, а мясцовых людзей пагналі на прымусовыя працы ў Нямеччыну. Бацька Генрыха Далідовіча, Вацлаў, здолеў уцячы з-пад канвою і разам з жонкай Янінай вярнуўся дадому. Маленькі Генік не быў, не мог быць, сведкам вясковай трагедыі, але з аповедаў родных наслухаўся пра яе шмат.

Прыкладамі твораў, дзе размова ідзе пра спалення вёскі, могуць служыць трыпціх «Цяпло на першацвет», а таксама два апавяданні, аб'яднаныя пад назвай «Новы свет», прамым працягам якіх стала пазней аповесць «Жывы покліч».

Форма гэтых пяці апавяданняў (трыпціх «Цяпло на першацвет» і два апавяданні, аб'яднаныя пад назвай «Новы свет») новая, можна нават сказаць незвычайная для пісьменніка. Гэта вяртанне ў сваё незабыўнае пасляваеннае дзяцінства, і ў дзяцінства тых, у каго яно прыйшлося на ваеннае ліхалецце.

У трыпціху «Цяпло на першацвет» (апавяданні «Каўнер з заморскага звера», «Крычаты» і «Касцюм») падзеі, што адбываюцца навокал, Генрых Далідовіч спрабуе растлумачыць праз успрыманне і розум дзіцяці, падлетка. Маленькі хлопчык Стасік, ад імя якога вядзецца расповед, вельмі перажывае не толькі з нагоды таго, што нараджэнне маленькай сястрычкі адабрала ў яго вольны час, што ў яго няма сапраўднага цёплага палітончыка на зіму, а пазней касцюма, каб ісці ў школу ў суседнюю вёску. Больш за ўсё яго маленькае сэрца трывожаць несправядлівыя ганенні ўсёй навакольнай дзятвы, ды і дарослых, на жыхароў вёскі Крычаты, нават на дзяцей, сярод якіх маленькая, прыгожанькая, ні ў чым не вінаватая Камця. Стасік імкнецца зразумець, чаму так дзеецца на зямлі, чаму да людзей ставяцца па-рознаму, хіба ж не аднолькавыя ўсе людзі?

Аўтара, як пісаў С. Андраюк, «найперш цікавіць фармаванне ўнутранага свету дзіцяці» і яму ўдаецца раскрыць гэтую эвалюцыю ўнутраных якасцей – нягледзячы ні на якія перасцярогі бацькоў і насмешкі школьнікаў-аднавяскоўцаў,

Стасік з Камцяй пачынаюць сябраваць. Ён сам змагаецца за справядлівасць.

І калі ў трыпціху «Цяпло на першацвет» тэма спаленай вёскі паўстае толькі у некаторых згадках – нехта з вяскоўцаў толькі будаваў новую хату на месцы спаленай немцамі, нехта ўжо перабраўся з зямлянкі ў пабудаваную, – то ў двух апавяданнях, аб'яднаных пад назвай «Новы свет» адчуваецца, што тэма спаленай вёскі моцна запала ў душу будучаму пісьменніку, бо ў апавяданні «Спечаныя яблыкі на галінках» дзень, калі ў вёску прыйшлі немцы, каб яе спаліць, а людзей пагнаць на чужыну, Далідовіч апісаў вельмі дакладна, калі не сказаць дэталёва. У дыпціху «Новы свет» тая ж перадача падзей праз светабачанне дзіцяці, толькі дзіцяці ваеннага часу – непасрэднага відавочцы падзей вайны. І хоць, паўторам, сам Г. Далідовіч не бачыў вайны, гэтыя апавяданні ўдаліся яму не горш, чым трыпціх. Тонкія зрухі ў дзіцячай душы перададзены вельмі пераканальна, лейтматывам твора гучыць перакананне: вайна не павінна паўтарыцца!

Герой твораў, маленькі Казік, сваімі дзіцячымі вачыма назірае, як да іх хаты пад'язджае матацыкл з паліцыянтамі, чуе, як яны размаўляюць з бацькам, і можа нават шмат чаго не разумеючы, сам сабе дае ўстаноўку: «Будзе нешта пытацца, – падумаў Казік. – Але я нічога не скажу, хоць чуў, як прыходзіў той ноччу барадаты партызан, бачыў, цікуючы з-пад коўдры, як маці завешвала акно, паліла газоўку і давала начному госцю есці... Цяпер няможна нічога нікому гаварыць... Цяпер трэба маўчаць, а то за язык...». [1, с. 57]

Але ніхто ні аб чым не пытаўся. «Зірнуў і Казік, куды паказваў немец, і ўбачыў неспадзяванае і не паверыў спачатку сваім вачам: гарэлі суседскія хаты. Высока ўверх над імі ўскідваліся чырвона-жоўтыя языкі, шугалі, аж чуўся шум ад іх. Даносіўся і пах гарэлай саломы». [1, с. 58-59]

Вельмі эмацыйна і тонка заўважае пісьменнік стан душы жанчыны, маці дваіх маленькіх дзяцей, у дом якой прыйшла неспадзяваная бяда: «Маці, неяк раптоўна згорбіўшыся, замітусілася па хаце, мусіць, нічога не бачыла перад сабою ад слёз. Узяла з калыскі Вэрцю і зноў паклала яе ў калыску. Кінулася да шафы, але нічога не дастала. Садрала з ложка дзяругу, разаслала на падлозе і пачала кідаць на яе падушкі, дзяругі, яшчэ раз адчыніла шафу і выхоплівала з яе сукенкі, ручнікі, прасцірадлы. Кідала долу і галасіла.

– Адзявайся і абувайся, сынок, – сказала яна праз хвіліну, усё плачучы. – Ты вялікі ўжо, сам... Адзін бог ведае, куды нас пагоняць і што з намі зробіць...» [1, с. 60]. Поўная адчаю і горычы, яна крычыць паліцаю: « – Успомняць табе, Шыдлоўскі, яшчэ гэта нашы людзі, – злосна сказала яму маці, – быць не можа, каб век тут ваш Гітлер панаваў, мучыў народ... Адальюцца вам нашы слёзы... ». [1, с. 61]. Але гэта нічога не змяняе. Як толькі гаспадары пакінулі хату, яе падпалілі, як і ўсе астатнія ў вёсцы, «... бо тут будзе голая зона... Каб нічым не маглі парцізаны пажывіцца... Блакада...» [1, с. 61].

Людзям дазваляюць узяць нейкі пажытак і усіх зганяюць у адну калону, каб ехаць у пункт збору. «... паказаліся зусім блізкія, што на далоні, Янковічы, праз якія ляжала дарога з Івянца ў Налібакі, у Стоўбцы. Праўда, цяпер гэта было не зялёнае, з мноствам хат мястэчка, а суцэльнае задымленае папялішча. Стаялі чорныя печы, дымеліся ніжнія, яшчэ не згарэлыя вянкі сцен.» [1, с. 65].

Людзі пакідалі свае родныя мясціны, назіраючы жудасную карціну дагарання родных дамоў і падворкаў. Але разам з тым, яны звяртаюць увагу на тое, што калі гарэлі хаты, яшчэ не зусім даспелыя яблыкі папакліся прама на галінках: «На голых яблынях, што раслі блізка ля хат, рудзелі спечаныя ад полымя яблыкі. На іх выступіў і застыў белы сок. Каторыя – самыя блізкія – яблыкі зусім згарэлі, чарнеліся маленькімі агаркамі». [1, с. 65]. Хлопчыка, які бачыў пажарышча роднай хаты і вёскі, кранаюць «спечаныя яблыкі на галінках». Менавіта так пісьменнік назваў першае апавяданне дыпціху. Вобраз яблыкаў, якія хоць і трымаюцца яшчэ за галінкі, але ўжо спякліся – ўдалая мастацкая дэталь, якая сімвалізуе сабой ненатуральнае ўмяшанне агню, які ўсё нішчыць і разбурае, ў натуральны працэс жыцця. Да гэтых маленькіх спечаных яблыкаў было падобна ўсё: «Абсмаленыя, амаль без лісця, стаялі ліпы ля вуліцы і сады, чорная, рудая вакол хат ды хлявоў была зямля, зрудзеў – нібы зморожаная старая папараць – бульбянік. Вочы выядаў дым і смурод: дым віўся адусюль – ад падвалін, параскіданых дошак, галавешак, наваленых платоў, абгарэлых дрэў.» [1, с. 65]

Але разам з тым яблыкі, лісце, тонкія галінкі – гэта тое, што вырасце зноў, калі ёсць аснова – ствол і карані дрэў. Такім ствалом і каранямі з'яўляюцца людская вернасць роднай зямлі, адданасць таму месцу, дзе чалавек нарадзіўся. Герой

апавядання, Бронісь, бацька і гаспадар, разумеючы, які лёс іх чакае, прымае рашэнне: « – Павязуць нас у Нямецчыну, – сказаў ціха бацька, які крыху разумеў па-нямецку. – Салдаты гавораць між сабой, што пагоняць нас на конях у Стоўбцы, а там пасадзяць на цягнік... Калі так, дык не дай бог... Як толькі выпадзе шанец – трэба ўцякаць. Няхай прападзе яна там, іхняя Нямецчына, на што яна нам... » [1, с. 66]. А пасля падводзіць выснову: « – Лепш тут галадаць, спаць пад акрытым небам, чым у чужыну ехаць, – адказаў бацька. – Пастаім ці паедзем?» [1, с. 70]. Ён добра разумее ўсю складанасць сітуацыі, але рашэння свайго не змяняе: « – Што ж зробіш Мы ўжо не гаспадарэ, а пагарэлыя бежанцы... Трэба думаць, як выжыць, дзяцей выратаваць...» [1, с. 70].

Другое апавяданне «Саладуха» – яшчэ адно аўтарскае адкрыццё. Яго герой, усё той жа хлопчык Казік, бачыць непаўторную гуманнасць сваіх бацькоў, тыповых прадстаўнікоў беларускага народа, якая здзіўляе нават ворагаў, тых, што пасля вайны яшчэ некаторы час знаходзіліся на нашай зямлі.

Сюжэт апавядання, на першы погляд, зусім звычайны: немцы, якія засталіся на вызваленай савецкімі войскамі тэрыторыі, пачалі прыходзіць у вёску. Заходзяць яны і да бацькоў Казіка. Іх двое – стары і малады. Уся складанасць сітуацыі ў тым, што адзін з іх – той самы стары немец, які паліў гэтую вёску. Цяпер ён спрабуе апраўдвацца, што ён быў вымушаны выконваць загад. Але гаспадар не хоча яго слухаць:

« – Што мне цяпер тваё апраўданне! – злосна перапыніў яго бацька. – Няма во мястэчка, няма людзей... Зямля пусте... Я не бачыў, не чуў, хто там вам загадваў... Але бачыў, як вы тут білі нашых людзей, палілі нашыя хаты... Бачыў, што ад усіх вас, праклятых чужынцаў, не было нам добра... Была б вот цяпер ваша сіла тут, дык зноў здзекаваўся б з нас... Але чаго ты цягаешся? Уцёк? Не, не ўцячэш. Хоць няма і калі, але ўсё кіну, завяду зараз у сельсавет...

– То ўсё Гітлер... Ён хацеў захапіць Расію, а не я. Мне і дома зямлі даволі. І я хачу не ваяваць, а працаваць...» [1, с. 75]

Яны перш за ўсё людзі. І бацькі дзеляцца з імі ежай, якой у саміх няшмат. Хрысціянская гуманнасць дапамагае героям Далідовіча не апускацца да нянавісці. І бачачы, як цяпер цяжка тым, хто яшчэ нядаўна быў ворагам, яны дзеляцца з імі апошнім.

Гэтыя апавяданні як своеасаблівае ўзвышэнне, уздым у творчай дзейнасці маладога празаіка. У іх імкненне падаць не

проста дзеянне, а яго псіхалагічную аснову, прычыну. Увогуле прычынна-выніковыя сувязі становяцца паступова адной з характэрных рыс твораў Далідовіча. А яшчэ – імкненне паказаць чалавека, яго характар у развіцці – барацьбе матэрыяльнага і духоўнага, розуму і пачуццяў. Пісьменнік рос як мастак, рос духоўна яго герой, па-новаму ў творах бачыўся свет. І гэтае светабачанне з кожным напісаным радком набывала характэрыстычныя рысы.

«У большасці апавяданняў першага зборніка Г. Далідовіча дынамізм дасягаецца не нейкімі штукарствамі кампазіцыі, не сутыкненнем выразна палярызаваных характараў, а найчасцей супрацьстаяннем маральных прынцыпаў» [5, с. 358].

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Далідовіч, Г. Станаўленне : Апавяданні і аповесць. - Мінск : Юнацтва, 1985. – 285 с.
2. Лобан, М. Кніга пра каханне і сям'ю // М. Лобан / Польша. 1980. №2. – С. 243.
3. Нюрнбергский процесс. Сборник материалов в 8 т. Т. 4. – М.: Юрид. лит., 1990 – 672 с.
4. Сожженные заживо зывают к нам. По публикациям в газете «Правда» : изд. 2-е, испр. и доп. / Сост. В.С. Кожемяко, В.Т. Фомичев. – М.: ИПО «У Никитских ворот», 2016.– 156 с.: ил. – С. 45.
5. Юрэвіч, У. Абрывы: выбранае з літаратурнай крытыкі / У. Юрэвіч, Мінск : Мастацкая літаратура, 1976. – С. 358.